

Sociální formy domácího násilí

Rudolf Kohoutek, Jiří Sedlák

Pedagogická fakulta Brno, Psychologická poradna Brno
rudolfkohoutek@seznam.cz, jirisedlakdrsc@seznam.cz

Abstrakt

Opírat se při posuzování činů i následků sociálních forem domácího násilí, tzv. psychosociálních závad (dificilit) o novelu trestního zákona je možné, ale jen omezeně. Zákon vypočítává jen několik příkladů, v praxi se jich vyskytuje daleko víc. Nejsou k dispozici normy, které by umožňovaly hodnotit např. na sedmibodové škále četnost a délku trvání agresivních činů násilníků a jejich následků u obětí. U frekvence výskytu lze zjišťovat nepravidelnost, např. výskyt jednou za měsíc až každodenní výskyt. U délky trvání potíží se také nabízí sedmibodová škála, a to od krátkodobého, měsíc trvajících až po obtíže trvajících několik roků. Jsou uvedeny výsledky zkoumání u obětí v naší poradně.

Klíčová slova: difcility, typy sociálních násilných činů

Úvod

Sociální problémy domácího násilí (dále jen DN) se málokdy řeší samostatně. Většinou ve spojitosti s jiným druhem násilí. Sociální formy jsou však velmi časté a často opomíjené. Důvěra občanů v policii, ve státní zástupce, v nestrannost a nezávislost vyšetřování, ve schopnost postihovat trestné činy klesá. I z toho důvodu nemají lidé chuť ani odvahu hlásit případy domácího násilí. Nemají chuť chodit k soudu svědčit. V choulostivých věcech se nechtějí angažovat, i když dlouhé měsíce i roky slyší a vidí řádění domácího násilníka, které kromě psychického a fyzického násilí zabíhá i do násilí sociálního typu (Troníček, 2008).

Sociální formy domácího násilí jsou v trestním zákoně vyjmenovány. Soud bere v úvahu a hodnotí jako trestný čin takové případy, kdy pachatel brání druhému užívat osobní svobodu, je-li toto bránění je nsnadno překonatelné. Soud sem řadí také násilný únos, který znemožňuje pečovat řádně o dítě. Zákon nikdy neuvádí všechny možnosti, které mohou v praxi nastat. Důležité je, že je sociální násilí charakterizováno jako trestný čin.

Když jsme zaznamenávali kazuistiky obětí DN, vyčlenilo se nám daleko více násilných činů, které patří do sociální oblasti. Kromě v trestním zákoně uvedených situací se v praxi vyskytují další situace, které může soud podle vlastní úvahy v rozsudku vzít nebo nevzít v úvahu: Je to např. nenadálé, překvapivé zhoršení školního prospěchu dítěte. To je nejčastějším sociálním symptomem toho, že se s dítětem něco nepříznivého děje. Dále je možno sem přiřadit poruchy sociálních vztahů u obětí nezletilých i dospělých při násilném omezování kontaktů s druhým rodičem, s prarodiči, s dalšími příbuznými, u nezletilých i ve dny určené soudem ke kontaktu. Mezi obětí a agresorem neexistuje při DN sociální rovnost.

Sociální izolování obětí

Při socializaci dítěte jde o jeho postupné začleňování do společnosti prostřednictvím nápodoby, identifikace a také pomocí přijetí jejich základních etických a právních norem a jejich aplikace ve vlastním jednání. Komunikace je pak základním zprostředkujícím faktorem socializace. Formování

sociálních vazeb zahrnuje velmi významný okruh, neboť se podílí na optimálním rozvoji dítěte útlého věku. Zahrnuje citové a volní procesy, stupeň sociálního kontaktu dítěte, který se uplatňuje spolu s intelektem na jeho začleňování nejen do rodiny, ale i do společnosti. Resociální výchovný styl zajišťuje v předškolním věku hlavně neverbální komunikace, k níž patří zrakový kontakt, úsměv, pohlázení, objetí (Guziová, 1998).

Někteří rodiče **izolují** své děti od kamarádů za trest, případně jsou někdy v pozadí národnostní nebo rasové předsudky. Sociální izolace dítěte je vždy velmi škodlivá a vyvolává u něho velmi silnou stresovou reakci, která může zpomalit nebo zabrzdit psychický vývoj dítěte na určitou dobu. Taková izolace je také omezováním jeho práv. Kvalifikuje se jako agresivní typ manipulace s dítětem. Stává se, že jeden rodič po rozvodu omezuje styk dítěte s druhým rodičem nebo s nejbližšími příbuznými, např. s prarodiči, strýci a tetami (Pospíšil, 1996, Betancourtová, 1997).

Snaha vyloučit druhého rodiče ze styku s dítětem zabere mnoho času a energie. Účelnější je zařídit, aby podmínky styku s druhým rodičem byly volným pokračováním rodinného vztahu. Rodičovské vztahy k dítěti je třeba zachovat. Je možno dohodnout, aby druhý rodič měl dítě vcelku delší dobu, např. týden o vánocích, týden o pololetí, i dvakrát po 14 dnů během školního roku. Pro dítě je krajně nepříznivá situace, kdy je pro jednoho z rodičů rozvod příležitostí konflikt udržovat nebo prohlubovat a snaha činnosti sociálního oddělení by měla směřovat k tomu, aby taková situace vůbec nenastala (Matějček, Dytrych, 1994). Je důležité, aby dítě mělo dostatek volnosti, ale také stanovené hranice, v nichž se může pohybovat.

O sociální typ domácího násilí jde i tehdy, když dojde k zanedbávání výchovy nezletilého při jeho přípravě do školy, kdy rodič úkoly do školy nekontroluje, obtížnější látku nevysvětluje, nezajistí doučování, takže se tento styl „výchovy“ odrazí ve zhoršeném školním prospěchu, který se buď náhle zhorší, nebo se stále víc zhoršuje nebo značně kolísá. Četné útoky dítěte před násilníkem ze strachu k druhému rodiči, které dítě vysvětluje strachem z násilníka (např. v průměru během roku šestkrát, když násilné chování trýznitele „překročilo určitou únosnou“ míru). Strachové reakce oběti z vyhrožování umístěním „do pasťáku“, a to nejen ze strany otce, ale i ze strany oddělení sociálně právní ochrany dětí a mládeže nebo ze strany krizového centra či poradny, je třeba hodnotit jako nátlakovou formu sociálního typu násilí.

Následky sociálního násilí

Sem patří poruchy sociálních vztahů oběti při násilném omezování kontaktů s kamarády, násilné držení oběti v domácím vězení nadměrnou dobu, např. týden a více, stres nezletilé oběti ze zákazu stýkat se a hrát si s kamarády, stres oběti ze striktního zákazu násilníka hrát na oblíbený nástroj, přehrávat oblíbené písně, a to na delší dobu, např. na víc než na týden, u dospělých obětí se vyskytují také poruchy ze stresu vzniklé neschopností nebo sníženou schopností společenského uplatnění po dobu delší než sedm dnů, dále poruchy ze silného křiku agresora, které předškolní nebo školní dítě doprovází slovními obavami ze strachu setkat se s trýznitelem nebo s trýznitelem druhého rodiče. Dlouhotrvající křik druhého partnera vyvolává řadu poruch v psychosociální oblasti obětí.

Jestliže se projevuje u dítěte nenávist k rodičům, jde o poruchu sociálních vztahů. Běžně se vyskytují následky týrání dítěte různého druhu v sociální oblasti, které se projevují v tendenci utéci k druhému rodiči. Když rodič požádá o pomoc rodinné příslušníky, sousedy, sociálního pracovníka, aby chránili dítě před násilníkem; je vhodné, aby přitom předložil hodnověrné důkazy. Někteří autoři sem řadí stres způsobený z pocitů nejistoty dospělé osoby i nezletilého z nestabilních a střídavých partnerských vztahů rodiče-násilníka. V praxi se vyskytl případ, kdy bylo dítě přítomno souloži násilníka s jeho partnerkou a následně napodobovalo v přítomnosti prarodičů nebo druhého

rodiče kopulativní pohyby. Sociální pracovník na toto upozornění nereagoval. V těch případech, kdy je dítě „zatahováno“ do měnlivých partnerských vztahů, kdy násilná osoba si vodí do bytu střídavě různé partnery, chová se k nim za přítomnosti dítěte důvěrně, jde též o druh sociálního trýznění nezletilého. Také když je dítě ponecháváno o samotě, zatímco se násilník věnuje svým koníčkům, a to po celé dny, když rodič zanedbává aktivní odpočinek nezletilého, když jde o zanedbávání kulturních potřeb dítěte, když s dítětem nenavštíví během roku ani jednou např. divadlo, kino, museum, sportovní utkání, oběť se pak cítí doma „jako ve vězení“, nebo „jako v koncentráku.“ (Uvedená formulace se vyskytla u dítěte v pubertě.). O formu sociálního DN jde i tehdy, když bylo dítě obvykle na návrh sociálního pracovníka či soudního znalce umístěno do krizového centra proti jeho vůli. Pozorovali jsme, že takové opatření neslo dítě jako silně zatěžující, omezující osobní svobodu a jako nespravedlivé. Přitom k tomu došlo na návrh matky-agresorky. U nezletilého třídní učitel objevil sebepoškození ruky a nohy. Kromě sebezranění nezletilý svůj protest vyjádřil i písemně. Přitom, je-li toto umístění nařízeno soudem, i v tom případě jde o pokračování v domácím násilí.

Vyhrožování agresora partnerovi nebo dítěti se může promítnout do velmi častých útěků u dospělého k vlastním rodičům, u dítěte ke kamarádkám, do jejich rodin, skrývání se s nimi na neznámém místě před násilníkem, tj. přesun lokace útěků místo k matce, ke kamarádům. **Strach** z vyhrůžek násilníka, že dítě „unese“, takže druhého rodiče už nikdy neuvidí a nesetká se s ním, je možno hodnotit také jako typ sociálního útlačku. U dětí nejen předškolního věku, ale i u dospělého se mohou objevit zřetelné projevy tzv. „ochranářské tendence“ stranit trýzniteli. Případy opakovaných reakcí tzv. „psí oddanosti a poslušnosti“ vůči násilníkovi je obtížné v praxi rozeznat. Zřetelnější jsou opakované a zřetelné „destruktivní tendence“ oběti vůči zvířatům, věcem (ničení a poškozování věcí), vůči osobám nejen cizím, ale i blízkým.

Slovní strachové reakce, s následným útekem, který se stal před setkáním se známou osobou, která oběť dříve trýznila a ke které dříve cítila kladné vztahy, signalizuje vážnou sociální poruchu. Strach ze šikany ze strany násilníka bývá vyjadřován slovně. Když agresor zamkne dveře nebo u vstupních dveří do bytu vymění zámek a zabraňuje tím druhému rodiči vstoupit do bytu a dítěti zakáže otevřít zamčené dveře druhému rodiči, který s nimi bydlí a má v bytě trvalý pobyt, je zřetelné sociální násilí. Výsledkem je vznik stresové reakce oběti. Pozorovali jsme i vyhraněný případ, kdy se vyskytla stresová reakce dítěte, které bylo přítomno při násilném otevírání dveří zámečnickem za přítomnosti druhého rodiče, policistů a svědka. Patologické jednání sociálního typu není v ČR výjimečné a ojedinělé. Případů se v poslední době podařilo odhalit více (Brno, Vyškov, Karviná, Praha a jinde). Podle našeho názoru muselo u obětí DN dojít k těžkému, možná nevratnému poškození psychiky.

Ukázka kazuistik

V rámci diplomové práce bylo pomocí osobního řízeného rozhovoru zkoumáno i sociální násilí u dospělých obětí DN (Mádrová, 2005, Sedlák a kol., 2006, Michalicová, 2008). Uvedeme stručné vyhodnocení vybraných případů. V některých případech došlo k souběhu několika typů DN.

Když se od agresora partnerka s dítětem odstěhovala, vloupal se do jejího bytu. U této oběti vznikl záporný postoj k mužům a obavy komunikovat s nimi. Po čase vznikla u oběti tzv. „psí oddanost“. Omlouvala násilníka a plnila všechny jeho příkazy.

U jedné z dalších ohrožených osob – byl to muž, jeho žena bránila v užívání místností, vystěhovala ho do jiné miniaturní místnosti. Uvedená násilnice prováděla výslechy dětí i svého muže. Zaměřovala se na to, kde byl, co dělal, s kým mluvil apod. Děti využívala k vydírání manžela, a to

po dobu dvou roků. Prováděla kontrolu jeho osobního majetku, zakazovala mu, aby se stýkal se svými rodiči i kamarády. Dvakrát ho uzamkla v bytě.

Násilník vyhazoval oběť násilím z bytu na ulici, bránil jí v užívání místnosti, přestěhoval ji do kuchyně. Vyměnil třináctkrát zámek od vstupních dveří do bytu, ve „svém“ pokoji, v kuchyni, takže se do bytu dostávala s pomocí zámečnicka a za asistence policie. Zabraňoval jí připravovat jídlo dítěti. Zakazoval jí styk s rodiči a bratry.

Domácí agresor pomlouval oběť u příbuzných, zakazoval styk s matkou. Oběť žádala vícekrát o ochranu rodiče, bohužel marně. Nechtěli se ze strachu před násilníkem aktivněji angažovat. U oběti se po několika letech soužití s partnerem objevily projevy tzv. „psí oddanosti“. (Někteří autoři užívají také termín fenomén poslušnosti.)

Další násilník zakazoval manželce stýkat se s rodiči. Několikrát unesl dítě na neznámé místo. Jeho sociální agrese trvaly čtyři roky, jednu dobu došlo k únosu dvouapůlletého dítěte k matce agresora. Po tu dobu zabraňoval styku matky s dítětem. Oběť několikrát volala policii. Násilník vyhrožoval, že zařídí, aby jí byla odejmuta dcera „pomocí zásahu vysoce postavených přátel“. Projekce násilnosti do sociální oblasti vedla k podřizování se násilníkovi a končila v umístění oběti s dítětem do domova pro matky s dětmi v tísní. Ani pak násilnosti nepřestaly. Proto je oběť pokaždé hlásila písemně i ústně policii, sociálnímu oddělení, bohužel bez náležité odezvy a ochrany. Žádala o pomoc i BKB, Fond ohrožených dětí, sousedy.

Muž (29) týral pět roků ženu (24) a také ji zneužíval. Ani jí, ani dětem (2 a 3) nedopřával odpočinek, žena mu musela odevzdávat svou mzdu. Nutil je k převedení nemovitostí na jeho osobu, nedával jí jídlo, když mu odepřela poslušnost. U ženy se projevilo úplné fyzické a psychické vyčerpání, byly zjištěny projevy podvýživy.

V naší poradně jsme našli při zkoumání sociálního násilí i některé kuriozity. Soud omezil osobní svobodu dítěte. Nařídil umístit 16letého do krizového centra, aby si „zlepšil svůj postoj k matce-agresorce“ (naprosto chybný postoj sociálního pracovníka, dvou soudních znalců). Druhý rodič neměl právo celý měsíc se s ním stýkat, kdežto matka násilnice měla povoleno docházet za nezletilým denně. Otec, kterému byl nezletilý svěřen předběžným opatřením svěřen do péče, nesměl podle ÚS podat stížnost jménem svého potomka. Podle zákona o rodině rodič nemá právo zastupovat dítě v právních úkonech. Mohlo by dojít ke střetu zájmů mezi rodiči. Uvedené právo má soudem přidělený kolizní opatrovník (ČTK, 2008).

Závěr

Problémy při uvažované pomoci nezletilému, který se stal obětí sociálního typu DN, je nesnadná, a to nejen kvůli zafixovaným sociálním stereotypům, projevujícím se zřetelně v jeho komunikaci, ale také kvůli strachu z agresora a kvůli závislosti na agresorovi. S podobnými komunikačními potížemi je možno se setkat i při rozhovoru s agresorem. Komunikace s ním je ještě obtížnější a má malou naději na úspěch. Oba druhy komunikace se vyznačují podobnými znaky. Sociální stereotypy mají ovšem v obou případech rozdílný obsah i rozdílný citový náboj. Změnám stereotypů při jednání s obětí brání jejich zafixované obavy, silně působící stereotypy, takže je velmi obtížné účinně jim pomáhat.

U násilníků je brzdou to, že má obavu zbavit se možnosti vítězství nebo jiného druhu zisku.

Literatura

Betacourtová, Marian. Jak zajistit bezpečí pro děti. *Zpravodaj BKB*, 1999, 8, č. 3, s. 18-26.

ČTK: Matka Terezy neuspěla u ÚS. *Právo*, 2008, 18, č. 130, s. 7, 4.6.08.

Guziová, K.. Prosociální výchovný styl. *Předš. výchova* 52, 1977, č. 3, s. 8-9.

Mádrová, L. *Projevy domácího násilí*. Brno: OA a VOŠS, 2005. Diplomová práce.

Matějček, Z.; Dytrych, Z. *Děti, rodina a stres*. Praha: Galén, 1994.

Sedlák, J., Musilová, M., Mádrová, L. *Skryté formy nekvalitního fungování rodín*. Mezinárodní konference Psychosociální a zdravotné aspekty nekvality života. Prešov: Prešovská univerzita, 2005. Zborník, s. 45-51.

Sedlák, J. Sociálně právní ochrana dětí v praxi, psychologické problémy domácího násilí. Násilí na dětech. "*Násilí nezná hranice, ale zanechává stopy*." Sborník z 2. národní a 1. střeoevropské konference. Praha: Humanitas-Profes, o.p.s., 2003, s. 91-96.

Troníček, J. Rozhodování soudců je nejednotné. *Právo*, 2008, 18, č. 121, s. 7, 24.5.08.